

UOT: 94(479.24):930.25(479.22)19

AZƏRBAYCANIN NÜVƏDİ, EYNƏZİR VƏ TUĞUT KƏNDLƏRİNİN
ERMƏNİSTAN SSR-İN MEHRİ QƏZASINA VERİLMƏSİ VƏ ONUN
NƏTİCƏLƏRİ (GÜRCÜSTAN RESPUBLİKASI ƏN YENİ TARİX ARXIVİNİN
SƏNƏDLƏRİ ƏSASINDA)

©2026

İKRAM AĞASIYEV *

*AMEA A.A.Bakıxanov adına Tarix və Etnologiya İnstitutu
ORCID: 0000-0003-0801-6683; e-mail: ikramagasiyev@mail.ru
<https://doi.org/10.59849/2523-4765.2026.1.122>

Xülasə:

Məqalə Azərbaycanın tarixi ərazisi olan Zəngəzura həsr edilmişdir. Məlumdur ki, hələ qədim dövrlərdə və orta əsrlərdə Zəngəzur ərazisi müxtəlif Azərbaycan dövlətlərinin tərkib hissəsi olmuşdur. 1813-1917-ci illərdə çar Rusiyasının işğalında olan Zəngəzur ərazisi 1918-1920-ci illərdə yenidən Azərbaycan milli dövlətçilik sisteminə qayıtmışdır. Ancaq Cənubi Qafqazda Sovet respublikaları yarandıqdan sonra Zəngəzur ərazisinin parçalanması başladı: 1921-ci ildə Şərqi Zəngəzur Azərbaycan SSR-ə, Qərbi Zəngəzur isə Ermənistan SSR-ə verildi. Lakin bununla kifayətlənməyən Ermənistan öz ərazi iddialarını davam etdirmiş, 1921-1929-cu illərdə Şərqi Zəngəzurdan yeni ərazilər qoparmaq siyasəti yürütmüşdür. Mərkəzi Sovet rəhbərliyindəki havadarlarının köməyi ilə bu illər ərzində Azərbaycana məxsus kəndlər müxtəlif bəhanələrlə alınaraq Ermənistana verilmişdir.

Məqalədə Azərbaycan SSR-in Cəbrayıl qəzasının Nüvədi, Eynəzir və Tuğut kəndlərinin hansı şəraitdə Ermənistanın Meğri qəzasına verildiyi arxiv sənədləri əsasında təhlil edilmişdir. Arxiv sənədlərindən görünür ki, yuxarıda adı çəkilən kəndlərin Ermənistana verilməsi prosesi bir neçə illər davam etmişdir: əvvəlcə bu aktın həyata keçirilməsi üçün “normativ-hüquqi baza” yaradılmış, daha sonra isə ermənilər adı çəkilən kəndlərin əhalisi arasında sosial təbəqələşmədən məharətlə istifadə edərək əhalinin birliyini pozmuş, yoxsul kəndlilər zəngin kəndlilərə qarşı qoyulmuş, Ermənistana birləşmək istəməyən kəndlilər qolçomaq adlandırılmış, onlara qarşı ictimai basqılar təşkil edilmişdir.

Müəllif göstərir ki, bu ədalətsiz siyasət nəticəsində Azərbaycan ərazilərinin, eləcə də türk dünyasının coğrafi bütövlüyü pozulmuşdur.

Açar sözlər: Zəngəzur, Nüvədi, Eynəzir, Tuğut, Meğri, Zaqafqaziya Federasiyası.

THE TRANSFER OF THE AZERBAIJANI VILLAGES OF NUVADI,
EYNAZIR, AND TUGHUT TO THE MEGHRI DISTRICT OF THE ARMENIAN
SSR AND ITS CONSEQUENCES (BASED ON DOCUMENTS FROM THE
ARCHIVE OF MODERN HISTORY OF THE REPUBLIC OF GEORGIA)

©2026

IKRAM AGHASIYEV *

*A.A.Bakikhanov Institute of History and Etnology,
ANAS ORCID: 0000-0003-0801-6683; e-mail: ikramagasiyev@mail.ru

Abstract:

The article is dedicated to Zangezur, a historical territory of Azerbaijan. It is known that during ancient and medieval times, the territory of Zangezur was an integral part of various Azerbaijani states. The Zangezur territory, which was under the occupation of Tsarist Russia in 1813–1917, returned to the Azerbaijani national statehood system again in 1918–1920. However, after the establishment of Soviet republics in the South Caucasus, the fragmentation of the Zangezur territory began: in 1921, Eastern Zangezur was given to the Azerbaijan SSR, and Western Zangezur to the Armenian SSR. Yet, not satisfied with this, Armenia continued its territorial claims and pursued a policy of tearing away new territories from Eastern Zangezur in 1921–1929. With the help of its patrons in the Central Soviet leadership, Azerbaijani villages were taken under various pretexts and given to Armenia during these years.

The article analyzes, based on archival documents, the conditions under which the villages of Nuvadi, Eynazir, and Tughut of the Jabrayil district of the Azerbaijan SSR were transferred to the Meghri district of Armenia. It appears from the archival documents that the process of transferring the aforementioned villages to Armenia lasted several years: first, a “normative-legal framework” was created for the implementation of this act, and then the Armenians skillfully used social stratification among the population of the named villages to disrupt their unity; poor peasants were turned against wealthy peasants, and those who did not want to unite with Armenia were labeled as “kulaks” and subjected to social pressure.

The author demonstrates that as a result of this unjust policy, the geographical integrity of Azerbaijani territories, as well as the Turkic world, was disrupted.

Keywords: Zangezur, Nuvadi, Eynazir, Tughut, Meghri, Transcaucasian Federation

ПЕРЕДАЧА АЗЕРБАЙДЖАНСКИХ СЕЛ НЮВЕДИ, ЭЙНАЗИР И
ТУГУТ МЕГРИНСКОМУ УЕЗДУ АРМЯНСКОЙ ССР И ЕЕ ПОСЛЕДСТВИЯ
(НА ОСНОВЕ ДОКУМЕНТОВ АРХИВА НОВЕЙШЕЙ ИСТОРИИ
РЕСПУБЛИКИ ГРУЗИЯ)

ИКРАМ АГАСИЕВ *

*Институт истории и этнологии имени А. А. Бакиханова НАНА.
ORCID: 0000-0003-0801-6683; e-mail: ikramagasiyev@mail.ru

Резюме:

Статья посвящена Зангезуру – исторической территории Азербайджана. Известно, что еще в древние времена и в Средние века территория Зангезура была составной частью различных азербайджанских государств. Территория Зангезура, находившаяся под оккупацией царской России в 1813-1917 годах, в 1918-1920 годах вновь вернулась в систему азербайджанской национальной государственности. Однако после создания советских республик на Южном Кавказе началось расчленение территории Зангезура: в 1921 году Восточный Зангезур был передан Азербайджанской ССР, а Западный Зангезур – Армянской ССР. Но, не ограничившись этим, Армения продолжила свои территориальные притязания и в 1921-1929 годах проводила политику отторжения новых территорий от Восточного Зангезура. При помощи своих покровителей в центральном советском руководстве в течение этих лет принадлежавшие Азербайджану села под разными предлогами изымались и передавались Армении.

В статье на основе архивных документов анализируются условия, при которых села Ньюеди, Эйназир и Тугут Джебраильского уезда Азербайджанской ССР были переданы Мегринскому уезду Армении. Из архивных документов видно, что процесс передачи вышеупомянутых сел Армении продолжался несколько лет: сначала была создана «нормативно-правовая база» для осуществления этого акта, а затем армяне, умело используя социальное расслоение среди населения названных сел, нарушили единство жителей; бедные крестьяне были противопоставлены богатым, а крестьяне, не желавшие присоединения к Армении, были названы «кулаками», и против них было организовано общественное давление.

Автор показывает, что в результате этой несправедливой политики была нарушена географическая целостность азербайджанских территорий, а также тюркского мира.

Ключевые слова: Зангезур, Ньюеди, Эйназир, Тугут, Мегри, Закавказская Федерация

Giriş

Zəngəzurun ərazisi Kiçik Qafqazın ən uzun dağ silsiləsi olan Zəngəzur silsiləsinin bir qismini, Azərbaycan Respublikası sərhədlərinin cənub-qərbinə, indiki Ermənistanın cənub-şərqini əhatə edir. Tarixi Zəngəzurun Azərbaycan sərhədləri içərisində qalan hissəsi Şərqi Zəngəzur, indiki Ermənistan dövləti ərazisində qalan hissəsi isə Qərbi Zəngəzur adlanır. Antik dövrdə və erkən orta əsrlərdə Zəngəzurun ərazisi Midiyanın, İskit çarlığının və Sünik və ya Sisakan adı ilə Atropatena dövlətinin, Azərbaycan Albaniya dövlətinin tərkibində olmuşdur. Sünik (Sisakan, Sisacan) vilayəti Albaniyanın cənubunda, Araz çayının sol sahilində yerləşirdi.¹

Bütün orta əsrlər dövründə Zəngəzur əraziləri Azərbaycan dövlətlərinin tərkibində olmuşdur və XIV əsrdən başlayaraq Sunik bölgəsi Zəngəzur adlandırılmağa başlanmışdı ki, bu da bölgədə yaşayan türkmənşəli Zəngi tayfalarının adı ilə izah olunur. Tədqiqatçı R. Ağayevin monoqrafiyasına istinadən deyə bilərik ki, VIII əsrdə digər Azərbaycan torpaqları kimi Zəngəzur da Ərəb xilafətinin nüfuz dairəsinə daxil edilmişdir.² IX-XI əsrlərdə Sacilər, Salarilər, Rəvvadilər dövlətlərinin tərkibinə daxil olan Zəngəzur ərazisində mövcud olan Sünik knyazlığı Səlcuqların yürüşündən sonrakı illərdə tarix səhnəsindən silinmişdir. XII-XIII əsrlərdə Atabəylərin, XIII-XIV əsrlərdə Hülakülərin tabeliyində olan Zəngəzur Cəlairilər dövlətinin də tərkibinə daxil olmuş, sonralar Qaraqoyunlu və Ağqoyunlu dövlətlərinin də ərazisinə çevrilmişdir. Zəngəzur regionu XVI əsrin əvvəllərində Səfəvilər dövlətinin nəzarəti altına keçir. XVIII əsrin ikinci yarısı Zəngəzur ərazisinin böyük hissəsi Qarabağ xanlığının,³ bir hissəsi isə Naxçıvan və İrəvan xanlıqlarının tərkibində idi. Bu ərazilərin əhalisinin böyük əksəriyyəti aborigen türk-müsəlmanlar olmuşdur.

XIX əsrin əvvəllərində baş vermiş II rus-İran müharibəsindən sonra (1826-1828) bütün Şimali Azərbaycan Rusiya imperiyasına qatıldı, bölgənin türk-müsəlman əhalisi rus işğalı ilə barışmayaraq başqa ölkələrə köçməyə məcbur oldu. Cənubi Qafqazda rus ordusunun komandanı qraf Paskeviç 1827-ci il iyulun 27-də qraf Nesselorda ünvanlandığı məktubda bildirirdi ki, İrəvan xanlığında yaşayan türk tayfaları – qarapapaqlardan 900, ayrımlardan 300, uluxanlılardan 600, çobankərəllərdən 200, müsəlman kürdlərdən 600 ailə, ümumilikdə 2600 ailə Osmanlı imperiyasının müxtəlif yerlərinə köçməyə məcbur olmuşlar.⁴ Əvəzində, onların torpaqlarına İran və Osmanlı ərazilərindən kütləvi şəkildə ermənilər gətirildi. Çarizm erməniləri tarixi Azərbaycan torpaqlarına köçürməklə etno-demoqrafik vəziyyəti süni şəkildə dəyişmək siyasəti aparmışdır və XX əsrin əvvəllərinə bu mənfur siyasət öz nəticəsini vermişdi. Belə ki, 1916-cı ilə olan statistik məlumata görə Zəngəzur qəzasında ermənilər əhalinin artıq 43,4%-ni, azərbaycanlılar isə 54,9 % təşkil

¹ Ramil Ağayev. *Ərəb xilafəti dövründə Azərbaycanın əhalisi*. Bakı: Turxan NPB, 2017, s.14.

² *Azərbaycan tarixi. Yeddi cildə. II cild (III-XIII əsrin I rübü)*. Bakı, "Elm", 2007, s.24-41.

³ Zəngəzurun tarixi coğrafiyası. <https://files.preslib.az/projects/zangazur/az/a1.pdf>.

⁴ Nazim Mustafa. *İrəvan xanlığı*. <https://qerbiazərbaycan.com/ir%C9%99van-xanligi>.

edirdilər.⁵

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti (1918-1920) dövründə Zəngəzura sahib çıxmaq və onu qoruyub saxlamaq çox çətinliklərlə başa gəlirdi. Çünki Qərb ölkələrindən dəstək alan Ararat (Ermənistan) respublikasının hərbi dəstələri Zəngəzurda türk-müsəlman əhaliyə qarşı soyqırımları törədir, əhalini başqa ölkələrə və Azərbaycanın başqa bölgələrinə qaçmağa məcbur edir, beləliklə bölgədə azərbaycanlı əhalinin sayının daha da azaldılmasına nail olmaq istəyirdi. Bütün çətinliklərə baxmayaraq, AXC Zəngəzuru Azərbaycan dövlətçiliyi sistemində saxlamağa qismən nail olmuşdur.

Sovetləşmədən sonra Zəngəzurun parçalanması: 1921-ci ildə ərazinin Şərqi və Qərbi hissələrə bölünməsi və Ermənistanın yeni ərazi iddiaları

Zəngəzurun əsas faciəsi Azərbaycanda və ümumiyyətlə Cənubi Qafqazda sovetləşmə başa çatdıqdan sonra başladı. 1921-ci ildə Şərqi Zəngəzur Azərbaycan SSR-ə, Qərbi Zəngəzur isə Ermənistan SSR-ə verildi. Lakin bununla kifayətlənməyən Ermənistan öz ərazi iddialarını davam etdirmiş, 1921-1929-cu illərdə Şərqi Zəngəzurdan yeni ərazilər qoparmaq siyasəti yürütmüşdür. Mərkəzi Sovet rəhbərliyindəki havadarlarının köməyi ilə bu illər ərzində Azərbaycana məxsus kəndlər müxtəlif bəhanələrlə alınaraq Ermənistana verilmişdir.

1925-ci ilin 9 oktyabr tarixində Ermənistan SSR Mərkəzi İcraiyyə Komitəsi (MİK) Zaqafqaziya Mərkəzi İcraiyyə Komitəsi qarşısında Ermənistanın Zəngəzur və Məğri qəzaları ilə Azərbaycan SSR-in Cəbrayıl qəzası arasında inzibati sərhədlərin bərqərar olması və onun dəqiqləşdirilməsi tələbi ilə vəsatət qaldırdı. Bu məsələni müzakirə edən ZSFSR Mərkəzi İcraiyyə Komitəsi qərar verdi ki, məsələ ilə tam dərindən tanış olmaq üçün adı çəkilən qəzalara komissiya göndərilsin və məsələ yerində təfsilatı ilə öyrənilsin. Bu məqsədlə ZSFSR MİK Koçetkovun sədrliyi ilə komissiya yaratdı və komissiya Zəngəzura göndərildi. Ərazi məsələlərini yerində araşdırdıqdan sonra komissiya ilkin olaraq belə bir nəticəyə gəldi:

1) adı çəkilən qəzalar arasında ərazi mübahisələri əsasən 2 yerdə qeydə alınmışdır;

a) birinci mübahisə obyektı Nüvədi, Eynəzir və Tuğut kəndlərinin yerləşdiyi Araz çayı boyunca ərazilərdir. Bu 3 kənddə ümumilikdə 654 sakin yaşayır və əhalisi türklərdən ibarətdir. Üç kəndin ərazisi 8000 desyatınə bərabər idi;⁶

b) ikinci mübahisə obyektı kimi misəritmə zavodları rayonunda, burada Oxçı-çayın hövzəsində 20, Bəsit-çayın hövzəsində isə 1 kənd yerləşir. Bu kəndlərdə ümumilikdə 1652 sakin yaşayır ki, onların da hamısı türkdür.⁷

⁵ Nəsim Nəsimzadə. **Azərbaycanın xarici siyasəti (1918-1920-ci).** Bakı, Ay-Ulduz, 1996, s.211.

⁶ В УПО и войска Зак.Г.П.У. 11 ноября 1927 года. Gürcüstan Respublikasının Ən Yeni Tarix Arxivi (GRƏYTA). F.607, siy.1, iş 1765, v.66 arxası.

⁷ Споры между Зангезур-Мегринским уездами ССР Армении с одной стороны и Джебраильским уездом АССР с другой. GRƏYTA. F.607, s.1, iş 1765, v.1,2.

Ermənistan SSR MİK-in vəsatətində göstərilirdi ki, guya bu 3 kənd iqtisadi cəhətdən Ermənistan SSR-in Meğri və Zəngəzur qəzalarına daha meyllidirlər, inzibati-təsərrüfat idarə edilməsi cəhətdən də bu kəndlər üçün daha münasib olardı ki, onlar Ermənistan SSR tərəfdən idarə olunsunlar. Bu məntiqlə Ermənistan tərəfi tələb edirdi ki, adı çəkilən 3 kənd öz torpaqları ilə birlikdə Ermənistan SSR-ə verilsin.

Koçetkovun komissiyasından sonra bu məsələ ZSFSR-in MİK-nin Torpaq Komissiyasında müzakirəyə qoyuldu. Müzakirədə Azərbaycan SSR tərəfdən D.Bünyadzadə, Ermənistan SSR tərəfdən Yerzikyan və eyni zamanda Cəbrayıl, Meğri və Zəngəzur qəzalarının icraiyyə komitələrinin sədrləri iştirak edirdilər.

1927-ci ilin yanvarın 9-da keçirilən iclasında ZSFSR MİK-in Torpaq Komissiyası məsələni səsverməyə qoydu və Torpaq Komissiyası yekdilliklə qərar qəbul etdi. Qərarla göstərilirdi ki, ümumi sahəsi 9 min desyatin olan Nüvədi, Eynəzir və Tuğut kəndləri Ermənistan SSR-in Meğri qəzasına verilsin (98,1 km ərazi).⁸

Zəngəzur mis zavodları ətrafında 21 türk kəndinin məsələsinə gəldikdə bu kəndlərin hansı qəzaya aid edilməsi məsələsini ZSFSR MİK-in Torpaq Komissiyası açıq saxladı. İclasda qeyd olundu ki, həm Cəbrayıl qəzasından, həm də Ermənistanın Zəngəzur və Meğri qəzalarından bu kəndlərin yerləşdiyi rayonda sərhədlərin necə keçməsi ilə bağlı variantlar təqdim olunmuşdur. Lakin təqdim olunan variantlar müxtəlif olduğundan Komissiyanın iclası bu məsələ ilə bağlı yekun qərar verə bilmir. Bunun üçün ZSFSR MİK-in Komissiyası bölgəyə ezam olunmalı, vəziyyət yerində öyrənilməlidir.

Bu məqsədlə iclasda müvafiq komissiya yaradıldı, komissiyanın sədri neytral bir şəxs – gürcü mənşəli Sturua təyin olundu. Komissiya tezliklə vəziyyətlə tanış olmaq üçün bölgəyə yollandı.

1927-ci il fevralın 1-də Nüvədi, Eynəzir və Tuğut kəndlərinin təhvil-təslim prosesi başladı və bununla bağlı Nüvədi kəndində Akt tərtib edildi. Aktı Azərbaycan SSR tərəfdən Cəbrayıl qəza nümayəndəsi Şükür İsmayılov, Ermənistan SSR tərəfdən Meğri Qəza İcraiyyə Komitəsinin nümayəndəsi Movses Mnatsakanov imzaladı. Aktda qeyd olunur ki, ZSFSR MİK-in Torpaq Komissiyasının 9 yanvar 1927-ci il tarixli qərarını əsas tutaraq Nüvədi, Eynəzir, Tuğut kəndlərinin təhvil-təslim aktı tərtib edildi. Akta əsasən hər 3 kənd öz torpaq sahələri ilə, bu torpaq üzərində olan tikinti və sair əmlakla Ermənistan SSR-in Meğri qəzasına verilir. Adı çəkilən kəndlərin ərazilərinin sərhədlərinin təyin olunması üçün əsas kimi ZSFSR MİK-in qərarı əsas götürülür. Akt imzalandıqdan sonra bütün kənd sakinləri onun məzmunu

⁸ Выписка из протокола Заседания Президиума Закавказского Центрального Исполнительного Комитета Советов Рабочих, Крестьянских, Красноармейских и Матросских Депутатов от 09 января 1927 года. GRƏYTA. F.607, s.1, iş.1765, v.5.

ilə tanış oldular. Təhvil-təslim Aktını qəza və kənd Soveti səviyyəsində rəhbər şəxslər imzaladılar.⁹

Maraq doğuran məsələ ondan ibarətdir ki, 1927-ci il 9 yanvar tarixli qərardan sonra Nüvədinin, Eynəzirin və Tuğutun Ermənistan SSR-ə verilməsi ilə bağlı Nüvədi kənd sakinlərinin və Nüvədi kənd sovetinin adından ZSFSR MİK-nə məktublar və teleqramlar daxil olmağa başladı. Məsələn, hələ 1926-cı ilin 16 oktyabr tarixində Nüvədi, Eynəzir və Tuğut kənd icmasının birgə iclasının qərarında deyilirdi ki, Nüvədidə 128, Eynəzirdə – 30, Tuğutda – 20 ailə yaşayır və bu kəndlərin əhalisi qəti şəkildə Ermənistan SSR-ə birləşmə planlarını pisləyirlər və buna qarşı etiraz edirlər.¹⁰ Həmin qərarla deyilirdi ki, bizim kəndlərimiz 1921-ci ildən Qaryagin qəzasının tərkibindədir, Qaryagindən biz hər cür maddi təminat almışıq və alırıq, Meğri rayonunda dövlət orqanlarında, müəssisələrdə ermənicə danışılır, karguzarlıq erməni dilində aparılır ki, bu kəndlərin türk əhalisi onlara başa düşmür. Biz, yoxsul kəndlilər iqtisadi cəhətdən Qaryagin qəzasına bağlıyıq və bu qəzada özümüzü tam sərbəst və azad hiss edirik. Qərarla qəti şəkildə mövqe bildirilirdi ki, biz kəndlərimizin Ermənistanın Meğri qəzasına verilməsinin əleyhinəyik və tələb edirik ki, bizim kəndlərimiz həmişəki vəziyyətdə, yəni Azərbaycanın tərkibində saxlanılsın.¹¹

Təbii ki, bu sənəd 1927-ci il 9 yanvar qərarından 3 ay öncə Azərbaycan SSR MİK-ə və ZSFSR MİK-ə göndərilmişdir, lakin adı çəkilən kənd sakinlərinin mövqeyi və istəkləri nəzərə alınmamışdır.

Nüvədi, Eynəzir və Tuğut kənd sakinlərinin Azərbaycanın tərkibində qalmaq istəyi və Ermənistanla birləşdirilməyə qarşı kütləvi etirazları

1927-ci il fevral ayının 9-da Nüvədi, Eynəzir və Tuğut kənd sakinləri ZSFSR MİK-nə teleqram göndərdilər.¹² Teleqramda bir daha təkrar olunurdu ki, bizim kəndlərimiz ZSFSR-in MİK-in qərarı ilə Meğri qəzasına verilmişdir. Meğri qəzası bizə daha yaxın olsa da, bizim onunla heç bir iqtisadi əlaqəmiz yoxdur. Biz, xahiş edirik ki, siz qərarınızı dəyişəsiniz və bizim kəndlərimizi Cəbrayıl qəzası hüdudlarında saxlayasınız.

Ancaq Nüvədi, Eynəzir və Tuğutdan daxil olan başqa teleqramlar çaşıdırıcı rol oynayır. Belə ki, 1927-ci ilin fevralın 10-da Nüvədi kənd icmasının ZSFSR MİK-ə göndərdiyi icma iclasının qərarı tamam başqa məzmununda idi. Bu qərarla deyilirdi ki, biz, Nüvədi kənd sakinləri kəndimizin Meğri rayonuna birləşdirilməsini dəstəkləyirik və guya ki, bunun əleyhinə çıxanlar kəndin qolçomaq ünsürləridir, kəndin torpaqları onların əlində cəmləşib, onlar keçmiş illərdə, Nikolay dövründə

⁹ Приемно-сдаточная ведомость 1 февраля 1927 года сел.Нувады АССР. GRƏYTA. F.607, s.1, iş.1765, v.52.

¹⁰ Мирский приговор жителей Нувади состоящее из 128 дымов, Эйназур 30 и Тугуд 20 дымов от 1926 года Октября 16 дня. GRƏYTA. F.607, s.1, iş.1765, v.63.

¹¹ Телеграмма жителей с.Тугут и Ейназдор в Тифлис, ЗакЦИКу и Краевому Комитету от 08 февраля 1927 года. GRƏYTA. F.607, s.1, iş 1765, v.8.

¹² Телеграмма жителей с. Нувади в Тифлис, ЗакЦИКу и Краевому Комитету. Краягино от 09 февраля 1927 года. GRƏYTA. F.607, s.1, iş 1765, v.8.

olduğu kimi bizi istismar etmək istəyirlər. Nüvədi kəndinin 43 sakininin də qol çəkdiyi bu sənəddən görünür ki, savadsız və kasıb kənd kütləsi ermənilər tərəfindən aldadılmışlar. Çünki bu müraciətin əsl erməni dilində yazılıb və rus dilinə tərcümə edilib. Müraciətdə bu kəndlərin Meğri qəzasında olmasının üstünlükləri sadalanırdı. Qeyd edilirdi ki, Meğri bu kəndlərə Cəbrayıldan daha yaxındır, Meğridə kənd camaatı üçün lazım olan hər şey – mağazalar, poçt, teleqraf, bank filialı, tibbi müəssisə və sairə vardır. Ən əsası isə kasıb torpaqsız və aztorpaqlı kəndlilərə ermənilər söz verirdilər ki, Meğri qəzasına keçdikdə onlara torpaq veriləcəkdir. Müraciətdə Azərbaycanın Cəbrayıl qəzasının sovet və komsomol orqanlarının onlara diqqət göstərmədiyi, yalnız imkanlı kəndliləri dəstəklədiyi vurğulanır və qərarın sonunda imza atan kəndlilər Nüvədinin Meğri qəzasında saxlanılmasını xahiş edirdilər.¹³

Bu sənədin məzmunundan görünür ki, erməni ünsürlər Azərbaycana məxsus bu 3 kənddə xeyli iş aparmışlar, kəndin sakinləri arasında olan daxili sosial ziddiyyətlərdən məharətlə istifadə edərək, kənd sakinlərinin birliyini pozmağa nail olmuşlar və 3 kəndin Ermənistana verilib-verilməməsi məsələsində ikitirəlik yaranmışdır ki, bu vəziyyətdən də ZSFSR MİK sui-istifadə etmişdir.

Yuxarıdakı məzmununda başqa müraciətlər də ZSFSR MİK-ə daxil olmuşdur. Məsələn, Nüvədi kənd sovetinin sədri Kazımovun 04 mart 1927-ci il tarixli teleqramı,¹⁴ Nüvədi kənd icmasının yenə 11 aprel 1927-ci il tarixli qərarı,¹⁵ Nüvədi kənd yoxsul komitəsi tərəfindən göndərilən 18 may 1927-ci il tarixli teleqramı¹⁶ və s. Adı çəkilən sənədlərdə göstərilir ki, bu kəndlərin Meğri qəzasına birləşdirilməsinin əleyhdarları qolçomaqlardır, onlar yoxsul kəndliləri əzirlər, bütün əkin sahələrini, otlaq yerlərini, meşələri ələ keçirmişlər, bu ərazilərin bir qismini başqa qəzaların kənd sakinlərinə icarəyə verirlər, böyük pullar qazanırlar, yoxsul təbəqəni isə dilənçi halına salmışlar.¹⁷ Meğri qəzasına birləşdikdə isə göstərilən üstünlüklərin itirilməsindən qorxurlar və bu səbəbdən Meğriyə birləşməyə müqavimət göstərirlər. Müraciətlərdə, teleqramlarda Cəbrayıl qəza rəhbərliyinin 3 kəndin ehtiyaclarına biganə yanaşması, lazım olan ərzağın Cəbrayıldan deyil, Meğridən gətirilməsi, Azərbaycan tərəfindən kənd əhalisinə tibbi xidmətin sonuncu dəfə 1921-ci ildə göstərilməsi, tibbi xidmət müqabilində kəndlilərdən pul tələb olunması və s. kimi faktlar göstərilmişdir.

¹³ Мирский приговор от 10 февраля 1927 года. Председателю Джебраильского Уездного Исполкома т. Мамедханову от населения, Новоди, Иназор и Тогут. GRƏYTA. F.607, s.1, iş 1765, v.16.

¹⁴ Телеграмма председателя Нувадинского сельсовета Казымова в Тифлис, ЗакЦИК от 04 марта 1927 г. GRƏYTA. F.607, s.1, iş 1765, v.14.

¹⁵ Мирский приговор селения Нувади. 1927 года апреля 11 дня. GRƏYTA. F.607, s.1, iş 1765, v.44.

¹⁶ Споры между Зангезур-Мегринским уездами ССР Армении с одной стороны и Джебраильским уездом АССР с другой. GRƏYTA. F.607, s.1, iş 1765, v.1 arxası.

¹⁷ Через Мегринский Уком КП(б) Армении в Закавказский Центральный Комитет бедных крестьян сел. Нувады Джебраильского уезда. GRƏYTA. F.607, s.1, iş 1765, v.80.

Bütün bunları nəzərə alaraq ZSFSR MİK-in Rəyasət Heyəti 2027-ci ilin mayın 9-da keçirdiyi iclasda Zəngəzur və Cəbrayıl qəzaları arasında sərhədləri dəqiqləşdirmək üçün bölgəyə göndərilən komissiya rəhbəri Sturuaya əlavə tapşırıq verdi ki, Nüvədi və daha 2 kəndin Meğri qəzasına verilməsi məsələsi ilə bağlı vəziyyəti yenə də yerində araşdırıb ZSFSR MİK Rəyasət Heyətinə arayış təqdim etsin.

Eyni zamanda, ZSFSR MİK 1927-ci il mayın 30-da həm D.Bünyadzadəyə, həm də Yezikiyana teleqram vuraraq onların da adı çəkilən komissiya işlərində iştirak etmələri haqqında xəbərdarlıq etmişdi. Lakin nə Bünyadzadə, nə də Yezikiyan bu komissiyaya qoşulmamışdılar. Sturuanın rəhbərlik etdiyi komissiya Nüvədidən gələn məktub, teleqram və müraciətlərdə göstərilən ziddiyyətli faktları araşdırdı və bu haqda 1927-ci ilin iyununda ZSFSR MİK Rəyasət Heyətinə məruzə təqdim etdi. Rəyasət Heyəti iyulun 20-də Sturuanın məruzəsini Meğri və Cəbrayıl İcraiyyə Komitələrinə göndərdi ki, onlar göstərilən faktları bir daha yoxlasınlar və fikir bildirsinlər. Alınan nəticələrin Rəyasət Heyətinə göndərilməsi tələb edilirdi ki, MİK-in Torpaq Komissiyası Nüvədi məsələsi ilə bərabər, həm də 21 türk kəndinin taleyi ilə bağlı qərar verə bilsin.¹⁸

1927-ci il oktyabrın 25-də Meğri İcraiyyə Komitəsindən ZSFSR MİK-ə məlumat daxil oldu ki, Nüvədi əhalisinin şikayətləri və müraciətləri ilə bağlı birgə yoxlama aparmaq üçün Cəbrayıl İcraiyyə Komitəsinin əməkdaşları Meğriyə gəlməmişlər və bunun səbəbləri barədə də heç bir məlumat verməmişlər. Bu səbəbdən, Nüvədi kənd sovetinin və sakinlərin müraciətlərində göstərilən faktların yoxlanması barədə göstərişi yerinə yetirmək mümkünəz olmuşdur.

Beləliklə, Nüvədi, Eynəzir və Tuğut kəndlərinin, eyni zamanda 21 türk kəndinin məsələsi ilə bağlı qərar vermək üçün ZSFSR MİK-in Torpaq Komissiyası 1927-ci il 26 noyabr tarixində iclas keçirdi: iclasda hər iki respublikanın Torpaq Xalq Komissarları və müvafiq qəzaların icraiyyə komitələrinin sədrləri iştirak edirdilər. İclasda Cəbrayıl qəza İcraiyyə Komitəsinin sədri Məmməd həsənov çıxış edərək, bildirdi ki, adı çəkilən 3 kəndi (Nüvədi, Eynəzir, Tuğut) Meğri qəzasına vermək lazımdır. Çünki bu kəndlər Cəbrayıl qəza mərkəzindən uzaqda yerləşirlər və onların Cəbrayıldan idarə edilməsi müşkül məsələdir. Azərbaycan SSR MİK-nin sədri D.Bünyadzadə Məmməd həsənovun təklifi ilə razı olmadığını bildirdi.¹⁹ Eyni zamanda, o, Sturuanın bölgəyə Xüsusi Komissiya nın göndərilməsi haqqında təklifinə də qarşı çıxdı. D.Bünyadzadə qəti şəkildə bildirdi ki, bu 3 kənd Cəbrayıl qəzasının tərkibində qalmalıdır və təklif etdi ki, əgər Torpaq Komissiyası onun təklifini bəyənmişsə, onda bu məsələyə yuxarı rəhbər orqanlar tərəfindən baxılmalıdır. Yəni, o bu kəndlərlə bağlı Torpaq Komissiyasının son qərar verməsinin tərəfdarı deyildi.

¹⁸ Выписка из протокола №18 Заседание Малого Президиума ЗакЦИКа от 22 июля 1927 года. GRƏYTA. F.607, s.1, iş 1765, v.64.

¹⁹ В секретариат Президиума Аз.ЦИКа от 5 января и 07 марта 1927 года . GRƏYTA. F.607, s.1, iş 1765, v.77.

Erməni təbliğatı və sosial təbəqələşmədən istifadə: kəndlilər arasında süni ziddiyyətlərin yaradılması və “qolçomaq” damğası ilə əhalinin birliyinin pozulması

Eyni zamanda, bu iclasdan sonrakı dövrdə də Nüvədi və qalan 2 kənddən ZSFSR MİK biri-birinə ziddiyyətli məktublar, teleqramlar gəlməkdə davam edirdi.²⁰ Belə ki, bu kəndlərin Cəbrayıl qəzasında qalması tələbi ilə 1928-ci il 4 yanvar tarixində Nüvədi kənd sovetinin sədri Əliyev həm ZSFSR MİK-ə, həm Az.SSR MİK-ə teleqram göndərərək, bu kəndlərin Cəbrayıl qəzasında saxlanılmasını xahiş etmişdi. Əksinə, Nüvədi kənd yoxsullar komitəsinin səlahiyyətli nümayəndəsi Məmmədovun 13 yanvar 1928-ci il tarixdə və nəhayət 20 may 1928-ci il tarixdə göndərdiyi teleqramlarda bu kəndlərin Meğri qəzasına birləşdirilməsi xahiş olunurdu. Məmmədov bu işin, həllinin sürətləndirilməsini xahiş edirdi, çünki ortalıqda qalan bu kəndlərə Cəbrayıldan ərzaq gətirilmir, Meğri kooperasiyaları da kəndə ərzaq gətirilməsini dayandırmışlar və kənd camaatının ac qalma təhlükəsi vardır.

Bütün bu ziddiyyətli sənədlər Nüvədi sakinləri tərəfindən yazılırdı, ancaq ən çox qəzəb doğuran Cəbrayıl qəza icraiyyə komitəsinin 23 yanvar 1928-ci il tarixdə Az.SSR MİK-ə göndərdiyi teleqramdır.²¹ Teleqramda deyilirdi ki, Nüvədi, Eynəzir və Tuğut kəndləri ilə Cəbrayıl arasında məsafə 70 verstdir. Məmmədov Az.SSR MİK-dən xahiş edirdi ki, məsafə uzaq olduğundan adı çəkilən kənd sovetini Cəbrayıl qəzasının tərkibindən çıxarıb Meğri qəzasına birləşdirdinsinlər. Bundan sonra Az.SSR MİK-i ZSFSR-in MİK-ə sorğu göndərdi ki, bu məsələnin həlli hansı mərhələdə olması haqqında məlumat verilsin.

Başqa bir məsələ Zəngəzur və Cəbrayıl qəzaları arasında mübahisəli hesab olunan 21 türk kəndi ərazilərində sərhəd xəttinin dəqiqləşdirilməsi məsələsi idi. Bu bölgədə türk kəndlərinin erməni kəndləri ilə təmasda olduğu ərazilərdə mübahisələr yaşanırdı. Bu mübahisələr aşağıdakı kəndlər arasında baş verirdi:

1) Cəbrayıl qəzasının Seyidlər kəndi ilə Zəngəzur qəzasının Sizinək kəndi arasında. Burada mübahisə Sizinək kəndi ərazisində yerləşən, ancaq Seyidlər kəndinə məxsus əkin sahələri və dəyirman üstündə idi;

2) Cəbrayıl qəzasının Canbar kəndi ilə Zəngəzurun Çakidin kəndi arasında. Burada da mübahisə obyekt Çakidin kəndində yerləşən Canbar kəndinə məxsus əkin sahələri idi.

Hər iki halda sual doğuran məsələ azərbaycanlılara aid torpaqların erməni kəndinin ərazisində yerləşməsidir. Canbar kənd sakinlərinin ZSFSR MİK-ə müraciətindən məlum olur ki, 1918-1920-ci illərdə bu bölgədə baş verən milli toqquşmalar zamanı, daha dəqiq desək, erməni daşnak dəstələrinin tüğyan etdiyi illərdə türk-müsəlman əhalisi öz torpaqlarını qoyub qaçmağa məcbur olmuşlar, onların torpaqlarını erməni kəndləri ələ keçirmişlər və azərbaycanlılar sonralar öz torpaq-

²⁰ Телеграмма жителей селения Нувады, Ейназур Тугут Джабраильского уезда в ЗакЦИК. GRƏYTA. F.607, s.1, iş 1765, v.68.

²¹ Споры между Зангезур-Мегринским уездами ССР Армении с одной стороны и Джебраильским уездом АССР с другой. GRƏYTA. F.607, s.1, iş 1765, v.1,2.

larına qayıda bilməmişlər. Canbar sakinləri Cəbrayıl qəzası icraiyyə komitəsinə müraciətlər etsələr də, onlara belə cavab verilmişdir ki, Azərbaycan SSR və Ermənistan SSR arasında sərhədlər aydınlaşdırılanadək gözləmək lazımdır. Canbar kənd sakinləri ZSFSR MİK-ə müraciətdə xahiş edirlər ki, ya onların torpaqlarını özlərinə qaytarsınlar, ya da onları yaşadıkları yerdən başqa yerə köçürsünlər.²²

Bunlardan savayı, Zəngəzur qəzası ilə Cəbrayıl qəzası arasında mübahisə Şükürtaz dağı ətrafındakı otlaq yerləri ilə bağlı idi. Bu otlaq yerlərinə Cəbrayılın Bartaz və Zəngəzurun Qənd kəndləri iddia edirdilər.

Eyni zamanda, bölgədə meşə massivləri uğrunda da mübahisələr var idi. Məsələn, 1928-ci ilin sentyabrında Ermənistan SSR Xalq Torpaq Komissarı Yerzikyanın ZSFSR MİK-ə göndərdiyi teleqramda deyilirdi ki, Zəngəzur meşə təsərrüfatına aid Qaraşlar adlı meşə massivində Bartaz sakinləri tərəfindən Qubadlı meşə təsərrüfatının razılığı ilə 500 palıd ağacı kəsilmişdir. Yerzikyan özbaşına kəsilən ağacların Ermənistana məxsusluğunu iddia edirdi.²³ Bu məsələ ilə bağlı Tiflisdən Az.SSR MİK-ə sorğu göndərildi. Sorğuya cavabda Azərbaycan tərəfi bildirirdi ki, bu meşə sahəsi həmişə Qubadlı meşə təsərrüfatına məxsus olub, ağaclar ixrac məqsədilə Qubadlı meşə təsərrüfatının icazəsi ilə qanuni əsaslarda qırılmışdır və bu məsələdə Ermənistan SSR dövlət orqanlarının etirazı əsasdır. Azərbaycan tərəfi 18 avqust 1928-ci il tarixdə imzalanan aktı əsas götürərək Zəngəzur qəzasının bu sahənin işlərinə qarışmağa ixtiyarı olmadığını bildirirdi.²⁴

Azərbaycan SSR Xalq Torpaq Komissarlığı hesab edirdi ki, istənilən halda ağac materialının ixraca hazırlanmasını dayandıрмаğa ehtiyac yoxdur. Belə ki, bu meşə massivi hansı respublikanın ərazisinə verilsə, satılan məhsuldan alınan gəlirlər də o respublikaya ödənilməlidir. Azərbaycan SSR Xalq Torpaq Komissarlığı ZSFSR MİK-dən sərhəd məsələlərini tezliklə həll etməyi xahiş edirdi.

Cəbrayıl qəza İcraiyyə Komitəsinin sədri Məmmədخانова Nüvədi, Eynəzir və Tuğut kəndinin əhalisinin müraciətində (16 mart 1927-ci il) xahiş olunurdu ki, bu kəndlərin Meğri qəzasına verilməsi haqqında Cəbrayıl qəza İcraiyyə Komitəsinin qərarını ləğv etsin və bu 3 kənd Cəbrayıl qəzasında saxlanılsın. Əhali Məmmədخانovdan xahiş edirdi ki, əgər bu Mərkəzin qərarıdırsa, onda bu qərarı ləğv olunması haqqında Mərkəz qarşısında vəsatət qaldırsın.

Müraciətdən məlum olur ki, bu kəndlərin sakinləri yarımköçəri həyat sürürlər, əkinçiliklə az məşğul olurlar və lazım olan hər şeyi Zəngilandan alırlar. Onlar yazırdılar ki, Zəngilanla iqtisadi cəhətdən çox sıx bağlıdırlar. Ona görə xahiş edirdilər ki, Nüvədi, Eynəzir və Tuğut kəndləri Cəbrayıl qəzasında saxlanılsınlar. Hər üç kənd əhalisi öz adından danışmaq üçün səlahiyyətli nümayəndə kimi Qafar

²² Мирский приговор селения Нуведи. 1927 г. апреля 11 дня. GRƏYTA. F.607, s.1, iş 1765, v.44.

²³ Наркомзему С.С.Р.А.тов.Ерзикяну. 8 декабря 1927 г. GRƏYTA. F.607, s.1, iş 1765, v.92.

²⁴ Споры между Зангезур-Меграинским уездами ССР Армении с одной стороны и Джебраильским уездом АССР с другой. GRƏYTA. F.607, s.1, iş 1765, v.1,2.

Əli Hətəmovu seçmişdilər. Sakinlərin imzası Nüvədi kənd sovetinin sədri Kazımovun imzası və möhürü ilə təsdiqlənmişdir.²⁵

1927-ci ilin yanvarından sonra 2 ildən artıq çəkən mübarizə onunla bitdi ki, Cənubi Qafqaz Mərkəzi İcraiyyə Komitəsi 1929-cu il 18 fevral tarixli iclasında bir çox mübahisəli məsələlərlə bağlı, o cümlədən Nüvədi, Eynəzir və Tuğut kəndləri ilə bağlı son qərarını verdi. Qərara əsasən, Azərbaycan SSR-in Cəbrayıl qəzasının Nüvədi, Eynəzir və Tuğut kəndləri Ermənistan SSR-in Meğri qəzasına verildi. Həmin tarixli qərara əsasən, Ermənistanın Zəngəzur qəzasının türk əhalisinin yaşadığı 21 kəndin – Şanlı, Qırğılı, Nəcəflər, Qaragöl, Çuxuryurd, Yuxarı Kəlik, Təzə kənd, Birinci Kəli, Cambar, Şarıkan, Ağ kənd, Kəli, Kun, Qışlaq, Pirveysli, Burunlu, Burcanlar, Seyidlər, Aşağı Kolaklı, Qazança və Tullu-kitax kəndlərinin Azərbaycan SSR-nin Cəbrayıl qəzasının tərkibində saxlanması haqqında qərar verildi. Cənubi Qafqaz MİK-nin yuxarıda adı çəkilən komissiyasına tapşırırdı ki, qərara əsasən Ermənistan SSR-in Zəngəzur və Meğri qəzaları ilə Azərbaycan SSR Cəbrayıl qəzası arasında sərhəd müəyyən edilsin və bütün mübahisəli məsələlər yerində həll edilsin. Cəbrayıl qəzasının 21 türk kəndinə olan iddiaları rədd edildi və bu kəndlər Azərbaycan SSR-in tərkibində saxlandı.²⁶

Nəticə

1920-ci il noyabrın 29-da Ermənistan SSR yaradılarkən Azərbaycanla mübahisəli məsələlərə son qoyulduğu bəyan edilsə də, hadisələrin sonrakı inkişafı göstərdi ki, Ermənistan hakimiyyəti ərazi iddialarını və ittihamları davam etdirdi. 1920-1930-cu illərdə Mərkəzi hakimiyyətin Azərbaycan SSR-ə qarşı apardığı qərəzli siyasətin və o vaxtlar Azərbaycana rəhbərlik edənlərin laqeydliyi və məsuliyyətsizliyi ucbatından Azərbaycan Respublikası, o cümlədən onun tərkib hissəsi olan Zəngəzur ərazilərinə qəsdlər edilmişdir, qanunsuz olaraq Azərbaycan əraziləri olan Nüvədi, Eynəzir və Tuğut kəndləri və sair yaşayış məskənləri müxtəlif yollarla və üsullarla Ermənistana “peşkəş” edilmiş, süni olaraq Meğri dəhlizi və yaxud Zəngəzur dəhlizi yaradılmışdır.

Arxiv sənədlərinin təhlili göstərir ki, Ermənistan SSR-ə verilməsi yerli əhəlinin rəyi nəzərə alınmadan, mərkəzi sovet rəhbərliyinin birbaşa dəstəyi və təzyiqi ilə həyata keçirilmişdir. Ermənistan tərəfi bu kəndləri ələ keçirmək üçün həm dırnaqarası “normativ-hüquqi baza” yaratmış, həm də sakinlər arasında sosial təbəqələşmədən məharətlə istifadə edərək daxili birliyi pozmağa nail olmuşdur.

Bu ədalətsiz ərazi dəyişikliyi təkcə Azərbaycanın inzibati sərhədlərinin pozulması deyil, həm də bütövlükdə türk dünyasının coğrafi bütövlüyünə vurulan ağır zərbə idi. Tarixi faktlar sübut edir ki, iqtisadi və mədəni cəhətdən Azərbaycanın Cəbrayıl qəzasına bağlı olan bu kəndlər süni bəhanələrlə Ermənistanın tərkibinə

²⁵ Председателю Джабраильского уездного исполкома тов. Мамедханову от населения Нувади, Ейнадзор и Тугут. GRƏYTA. F.607, s.1, iş 1765, v.19.

²⁶ Илгар Нифталиев. *Азербайджанская ССР в экспансионистских планах армян (20-е годы XX века)*. Баку, Издательство «Тəhsil», 2010, c.195.

qatılmış və bununla da regionun gələcək etno-siyasi gərginliyinin təməli qoyulmuşdur.

Bu günlərdə Azərbaycanla Ermənistan arasında sərhədlərin delimitasiyası və demarkasiyasının aparıldığı və iki dövlət arasında sülh müqaviləsinin hazırlanması mərhələsində Azərbaycan tərəfi hər vasitə ilə çalışır ki, bu məsələ maksimum tarixi ədalətə uyğun şəkildə həyata keçirilsin.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI – REFERENCES

1. Ağayev Ramil. **Ərəb xilafəti dövründə Azərbaycanın əhalisi**. Bakı: Turxan NPB, 2017, 344 s.
2. **Azərbaycan tarixi. Yeddi cildə. II cild (III-XIII əsrin I rübü)**. Bakı. “ Elm”, 2007, 608 s. – 24 s. illüstrasiya.
3. Mustafa Nazim **İrəvan xanlığı**. <https://qerbiazərbaycan.com/ir%C9%99van-xanligi>
4. Nəsimzadə Nəsim. **Azərbaycanın xarici siyasəti (1918-1920-ci)**. Bakı, Ay-Ulduz, 1996, 304 s.
5. Zəngəzurun tarixi coğrafiyası. [https://files.preslib.az/projects/zangazur/ az/a1.pdf](https://files.preslib.az/projects/zangazur/az/a1.pdf).
6. В УПО и войска Зак.Г.П.У. 11 ноября 1927 г. Gürcüstan Respublikasının Ən Yeni Tarix Arxivı, (GRƏYTA). F. 607, siy.1, iş 1765, v.66.
7. В секретариат Президума Аз.ЦИКа от 5 января и 07 марта 1927 года., GRƏYTA. F.607, siy.1, iş 1765, v.77.
8. Выписка из протокола Заседание Президиума Закавказского Центрального Исполнительного Комитета Советов Рабочих, Крестьянских, Красноармейских и Матросских Депутатов от 09 января 1927 года, GRƏYTA. F.607, siy.1, iş 1765, v.5.
9. Выписка из протокола №18 Заседание Малого Президиума ЗакЦИКа от 22 июля 1927 года, GRƏYTA. F.607, siy.1, iş 1765, v.64.
10. Мирский приговор от 10 февраля 1927 года. Председателю Джебраилевского Уездного Исполкома т.Мамедханову От населения, Новоди, Иназор и Тогут. GRƏYTA. F.607, siy.1, iş 1765, v.16.
11. Мирский приговор селения Нувади. 1927 года апреля 11 дня, GRƏYTA. F.607, siy.1, iş 1765, v.44.
12. Мирский приговор жителей Нувади состоящее из 128 дымов, Эйназур 30 и Тутуд 20 дымов от 1926 года Октября 16 дня. GRƏYTA. F.607, siy.1, iş 1765, v.63.
13. Наркомзему С.С.Р.А.тов.Ерзикяну. 8 декабря 1927 г. GRƏYTA. F.607, siy.1, iş 1765, v.92.
14. Нифталиев И. **Азербайджанская ССР в экспансионистских планах армян (20-е годы XX века)**. Баку, Издательство «Təhsil», 2010, 292 c.
15. Приемно-сдаточная ведомость 1 февраля 1927 г. Сел. Нувады АССР, GRƏYTA. F.607, siy.1, iş 1765, v.52.

16. **Председателю Джабраильского уездного исполкома тов.Мамедханову от населения Нувади, Ейнадзор и Тугут, GRƏYTA. F.607, siy.1, iş 1765, v.19.**
17. **Споры между Зангезур-Мегринским уездами ССР Армении с одной стороны и Джебраильским уездом АССР с другой. GRƏYTA. F.607, siy.1, iş 1765, v.1,2.**
18. **Телеграмма жителей с.Тугут и Ейнадзор в Тифлис, ЗакЦИКу и Краевому Комитету от 08 февраля 1927 г. GRƏYTA. F.607, siy.1, iş 1765, v.8.**
19. **Телеграмма жителей с.Нувади в Тифлис, ЗакЦИКу и Краевому Комитету. Карягино от 09 февраля 1927 г. GRƏYTA. F.607, siy.1, iş 1765, v.8.**
20. **Телеграмма председателя Нувадинского сельсовета Казымова в Тифлис, ЗакЦИК от 04 марта 1927 г. GRƏYTA. F.607, siy.1, iş 1765, v.14.**
21. **Телеграмма жителей селения Нувады, Ейназур Тугут Джабраильского уезда в ЗакЦИК. GRƏYTA. F.607, siy.1, iş 1765, v.68.**
22. **Через Мегринский Уком КП(б) Армении в Закавказский Центральный Комитет бедных крестьян сел.Нувады Джебраильского уезда. GRƏYTA. F.607, siy.1, iş 1765, v.80.**

MÜƏLLİF HAQQINDA MƏLUMAT – INFORMATION ABOUT THE
AUTHOR

Ağasiyev İkrəm Kərim oğlu – tarix elmləri doktoru, professor. AMEA A.A.Bakıxanov adına Tarix və Etnologiya İnstitutu, Azərbaycan Bakı

Agasiyev Ikram Karim – Doctor of Historical Sciences, Professor. Institute of History and Ethnology named after A.A. Bakikhanov ANAS. Azerbaijan, Baku